

TÜRK DÜNYASINDA EVRENİN YARATILIŞI HAKKINDAKİ EFSANELER

MEMETKUL CORAVEY*
AKTARAN: YRD. DOÇ. DR. FİLİZ KIRBAŞOĞLU**

Atalarımızın semavi tasavvurları arasında evrenin başlangıcı, yani yoktan var oluşu, sonu veya kıyamet hakkındaki mitolojik görüşleri ayrı bir yer tutar. Halkımız arasında evrenin başlangıcı ile ilgili semavi efsanelerin birkaç varyantı kaydedilmiştir. Onların çoğunda etrafımızı çeviren bütün evren, Allah'ın iradesi ve doğrudan kendi yaratmasının tezahürü olarak yorumlanır. Semerkant vilayetine bağlı Kaşrabat ilçesinin Koştamgalı köyünde yaşayan Melihal Balıkulava'dan 1991 yılında derlenen efsaneye göre; evrende ilk önce sadece Huda vardı, ondan başka hiçbir şey yoktu. Huda önce bir cevher yarattı. Bir gün o cevhere Huda'nın nazarı düşünce cevher eriyip suya dönüştü. O zaman Huda'nın inancı yok oldu, vaz geçti. Kolunu umutsuzca silkeleyince suyu dalgalandırdı. Su coşunca yüzünde köpük oluştu. Huda, o köpükten yeri, köpükten yükselen dumandan da gökyüzünü yarattı. Huda'nın kudreti ile gök yerden ayrıldı. Yer ile su birbirine karışmasın diye yeryüzünün her yerine dağları kazık gibi çaktı.

Evrenin meydana gelişiyile ilgili bu efsane, İslam ile ilgili mitolojik görüşler doğrultusunda meydana gelmiştir. Dağlı Altay'da yaşayan Türk boylarının

* Özbekistan Respublikası Fenler Akademiyası "Fen" Neşriyatı Öğretim Üyesi.

** Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Evrenin meydana gelişiyile ilgili bu efsane, İslam ile ilgili mitolojik görüşler doğrultusunda meydana gelmiştir. Dağlı Altay'da yaşayan Türk boylarının efsanelerinde anlatıldığına göre, bütün evrenin yaratılışına temel olan birinci kaynak sudur; Denizde yüzen mitolojik kahraman, yani Ülgen, annesi Ak Ana'nın önerisi ile yeryüzünü yarattı. Başlangıçtaki bu yer parçasının suya batmaması için onu "Kerbalık" diye adlandırılan üç büyük yırtıcı balığın üzerine koydu.

efsanelerinde anlatıldığına göre, bütün evrenin yaratılışına temel olan birinci kaynak sudur; Denizde yüzen mitolojik kahraman, yani Ülgen, annesi Ak Ana'nın önerisi ile yeryüzünü yarattı. Başlangıçtaki bu yer parçasının suya batmaması için onu "Kerbalık" diye adlandırılan üç büyük yırtıcı balığın üzerine koydu. M. İ. Şahnoviç, evrenin ilk önce sudan ibaret oluşu hakkındaki mitolojik tasavvurun, dünya folklorundaki semavi efsanelerin ortak unsurlarından biri olduğunu belirtmektedir.

Eski insanlar, yaşadıkları yerin dört bir yanının sularla çevrili olduğunu düşünmüşlerdir. Milattan sonraki 9. asra ait Babil kil tabletlerinden birinde tasvir edilen dünya haritasında işte bu inancı görmek mümkün. Haritada tasvir edildiğine göre, yerin ortasından geçen Yevfrat nehri yeryüzünü tam ikiye bölmektedir. Dairemsi yerin etrafının ise su ile çevrili olduğunu tasavvur etmişlerdir. Orta asırlarda hatta sonraki devirlerde yaşayan seyyah ve alimlerin de çoğunluğu yerin semavi deniz ortasında durduğundan şüphe etmezler. Zira ulu yurttaşımız Ebu Reyhan Biruni'nin yaptığı dünya haritasında da yeri çevreleyen semavi deniz tasviri çizilmiştir.

Mitlerde ilk semavi denizin nasıl meydana geldiği hakkında doğrudan bilgi verilmese de başka esatirlerde, çok zaman önce meydana gelen dünya tufanından sonra bütün evrenin sudan ibaret kalışı hikaye edilmiştir. Örneğin, Buryat mitlerinde anlatıldığına göre, şu an bizim yaşadığımız dünya yaratılmadan önce büyük tufan olmuş, bütün cihanı su basmıştır. Sonra bu suyun içinden alınan kumdan yeryüzü yaratılmıştır.

Görülüyor ki, evrenin başlangıcı hakkında Özbek efsanelerindeki suyun ortaya çıkışıyla ilgili mitolojik tasavvur, bu olay örgüsünün eski ve kendine haslığını kanıtlamaktadır. Çünkü Buryat mitolojisi yorumuna göre, evren yaratılmadan önce uçsuz bucaksız deniz görünümünde oluşuna,

bundan önceki dünyanın efsanevi yıkılışına tufan sebep olarak gösterilir. Lakin bütün alemin temeli olan suyun nasıl oluştuğuyla ilgili problemi aydınlatmaya ihtiyaç duyulmaktadır. İslam mitolojisi etkisinde yaratılan Özbek efsanesinde başlangıcın en önceki aşaması, Huda tarafından yaratılan cevherin erimesiyle suyun meydana gelişi şeklindedir.

Folklorcu alim C. A. Kaskabasov, ilk kaosun sonsuz sudan ibaret olduğu hakkındaki Kazak mitlerini tahlil etmiş, “Kozmos yaratılıncaya kadar bütün evrenin sudan ibaret olduğu hakkındaki tasavvurlar Kazak dilinde de ifadesini bulmuştur. Kazaklar, gökyüzünü “tenir”, deniz, göl, kısacası suluğu ise “teniz” diye adlandırır. Her ikisi de eski Türk dilinde “gökyüzü” ve “gök renk” anlamlarını ifade eden “ten” kökünden yapılan sözlerdir. Demek ki eskiden gökyüzünde yerleşen, yani yukarıdaki deniz “tenir”, aşağıdaki veya yeryüzündeki deniz ise “teniz” şeklinde adlandırılır. Şu şekilde de söylenebilir, gök sudan ibarettir” diye yazmaktadır.

Gerçekten, eski Türkler gökyüzünü Tanrı diye adlandırmış ve gök tanrılarına sığınmışlardır. Kaşgarlı Mahmud’un işaret ettiğine göre, kuşun gökyüzüne uçuşunu “Kuş tendi” şeklinde ifade eden Türkler, yukarı attıkları ok gözden kaybolunca da “tandi” sözünü kullanırlar. Bize göre gökyüzü, yukarı alemle ilgili “tandi” sözü de aslında eski Türklerin dilinde “gök”, “sema”, “gökyüzü denizi” anlamlarına gelen “tan” sözüyle ilgilidir. Semavi deniz anlamına gelen “tan” sözünün suyla ilgisini günümüz Özbek dilindeki “donmak” fiili de tasdik etmektedir. Bu söz suyun donması, buz tutmak, soğuktan donakalmak anlamlarını ifade eder.

Gökyüzü denizi hakkındaki mitolojik tasavvurların muayyen izleri Özbek halk efsanelerinde de korunmuştur. Harezmliler’in Amuderya’nın koruyucusu hakkındaki efsanelerinden birinde nakledildiğine göre, suya batanları kurtarıp gemicilere

Gerçekten, eski Türkler gökyüzünü Tanrı diye adlandırmış ve gök tanrılarına sığınmışlardır. Kaşgarlı Mahmud’un işaret ettiğine göre, kuşun gökyüzüne uçuşunu “Kuş tendi” şeklinde ifade eden Türkler, yukarı attıkları ok gözden kaybolunca da “tandi” sözünü kullanırlar. Bize göre gökyüzü, yukarı alemle ilgili “tandi” sözü de aslında eski Türklerin dilinde “gök”, “sema”, “gökyüzü denizi” anlamlarına gelen “tan” sözüyle ilgilidir. Semavi deniz anlamına gelen “tan” sözünün suyla ilgisini günümüz Özbek dilindeki “donmak” fiili de tasdik etmektedir. Bu söz suyun donması, buz tutmak, soğuktan donakalmak anlamlarını ifade eder.

Eski Türkler de yüksek yer görünümündeki harabe ve buna benzer yerleri “tang” diye adlandırmışlardır. “tan”/“döng” (yükselti) sözcüklerinin önce dünya denizi ortasındaki kuruluk ya da sudan yaratılan ilk zemin anlamında kullanılmış olması mümkün.

yardım eden, dünyanın dibinde yaşayan zorluklarla savaşım akımı düzenleyen, seli bertaraf eden Hubbi adlı yiğit bir gün aniden kayboldu. Söylediklerine göre onu gökyüzü denizinin melikesi olan güzel kız kaçırmış. Eski Mısır ve Mezopotamyalılar’ın gökyüzünü uçsuz bucaksız deniz olarak tasavvur ettiklerini belirten B. B. Yevsyukov da eski Mısır mitlerinde büyük kayığa yerleşen güneşin gök kubbe boyunca süzülüşünü tasvir eden motifin varlığını belirlemiştir.

Dilimizdeki “dünya” sözü “evren”, “mevcudat” anlamlarını ifade eder. Bu söz de evrenin başlangıcı olarak görülen ve ilk kaynak olan semavi bahri muhit hakkındaki mitolojik düşüncelere bağlanır. A. Afanesev, Slav dillerindeki “derya” anlamında kullanılan “dan”// “dun” sözleri, aslında doğu dillerine aittir ve etnolinguistik cereyanlar sonucunda Slav dilleri bünyesinde yer almıştır şeklinde görmek doğru olacaktır, der. Zira Sanskrit dilinde “dhuni” şeklinde kullanılan bu söz derya anlamındadır. Bunun gibi, Kuzey Osetya’daki yer adları arasında Fars dilinde “dan” yani “su” sözüyle ilgili adlandırmaların olduğu da alimler tarafından kaydedilmektedir. Bugünkü

Oset dilinde “dan” (su), “danma” (sular) gibi sözler de kullanılmaktadır.

Kanaatimizce, “dünya” sözü, aslında su anlamına gelen “dan”//“dun” kökünden gelmiş olup sudan ibaret ilk kaos-evrenin yaratılışına dayanak olan semavi deniz adlandırmalarından biridir. “Dan”//“dun” ve “tang”, “teng” aslında bir sözcüğün çeşitli fonetik değişimlere uğrayan görünüşleri olup semavi deniz adlandırması sıfatında kullanılmıştır.

Bildiğimiz gibi, bahri muhit üstündeki ilk zemin, su üstünde yüzen tepelik veya çıkılan yer şeklinde tasavvur edilmiştir. Örneğin eski Mısır kahinleri evrenin yaratılışını şöyle tasvir ederler: Harikulade mucize meydana gelip deniz ortasında bir tepelik oluşmuştur. İşte o tepelik evvelki yer imiş. Türk-Moğol kavimlerinin esatirlerinde de buna benzer izahlara rastlanmaktadır. Güya, evren yaratılmadan önce her taraf sonsuz süt gölünden ibaretmiş. Bir gün bu süt gölü içinde küçücük bir yükselti oluşmuş. O gün büyüüp daha yüksek bir tepeliğe dönüşmüş ve yer meydana gelmiş. Bu ilk su ortasında yükseltinin meydana gelişi semavi mitlerin eski ve önde gelen motiflerinden biridir. Şöyle ki, günümüz Özbek dilindeki yükselti, tepelik, düzlük, yüzeyden yüksek olup yükselen yer anlamlarına gelen

“yükselti” sözü de ilk semavi deniz adıyla ilgili olmalı. Eski Türkler de yüksek yer görünümündeki harabe ve buna benzer yerleri “tang” diye adlandırmışlardır. “tan”/“döng” (yükselti) sözcüklerinin önce dünya denizi ortasındaki kuruluk ya da sudan yaratılan ilk zemin anlamında kullanılmış olması mümkün.

Gök ve yerin birbirinden ayrılışı hakkındaki semavi efsanenin doğrudan mitolojik kahramanın faaliyetiyle ilgili nispeten tamamlanmış olay örgüsüne sahip olan varyantlarından biri, Buhara vilayetine bağlı Karagöl ilçesinin Tangaçar köyünde yaşayan Şerafat Murad Alim kızı’ndan derlendi. Efsanenin konusu kısaca şöyledir: Eski zamanlarda Hocimadolık adlı uzun bir adam yaşamış. Onun boyu o kadar uzunmuş ki kolunu uzatsa göğe rahatça ulaşmış. Onun için gölde, çölde avlanırken acıktığında ateş yakıp yemek pişirmez, geyikleri bütün olarak güneşe tutup kebab yapıp yer, karnını doyurmuş. Bir gün Amuderya’ya balık tutmak için gittiğinde sudan çıkan iki boz atı görmüş. Hemen atları yakalayıp evine getirmiş. Bu atlar ne yapıp edip kaçıp giderler. Gündüz bakıp gece gözümü kapatsam hâlâti koparıp giderler. En iyisi gökyüzüne bağlayayım güvenli olsun, diye düşünmüş. Büyük demir kazığı alıp gökyüzüne bağlamış. Gece kaygısız uyuyan Hocimadolık erkenden kalkıp bakmış ki demir kazık da atlar da yok. Gök, kazıkla ağır bir şekilde delindiği için Hocimadolık’ın kolunun ulaşamayacağı yere kadar yükselmiş, atlarla demir kazığı da birlikte götürmüş. Demir kazığa bağlanan atlar o zamandan beri gökyüzünde kalmışlar.

Bahsi geçen semavi efsane gök ile yerin birbirinden ayrılışı ile ilgili eski mitolojik olay örgüsünden biri olarak şekillenmiştir. Onun başkahramanı Hocimadolık adlı pehlivan, kanaatimizce efsanenin arkaik örneklerinde evrendeki maddi varlığın yaratıcısı, yani mitolojik “dimurg” tipi sıfatında yorumlanmış olmalı. Olay örgüsünün bedii gelişimi sonucunda mitolojik kahraman tipi yorumundaki semavi cereyanlar ile ilgili birtakım tafsilatların yerini hayafî olayların tasviri (av, atları evcilleştirme, kazık çakma) almıştır. Buna rağmen efsanenin olay örgüsü ilk varyantlarındaki semavi tasavvurlar ile ilgili mitolojik motiflerinin çoğu unsurlarını korumaktadır. Bunun gibi ananevi motiflerin her biri ecdatlarımızın muayyen semavi tasavvurları ile sıkı sıkıya bağlıdır. Efsanede belirtildiğine göre Hocimadolık’ın kolu göğe ulaşır, büyük geyikleri güneşe tutarak kebab yapıp yer. Tıpkı buna benzer bir özelliği Amuderya’nın koruyucusu olarak kabul edilen Hubbi tipi yorumunda da görüyoruz. Hubbi de Hocimadolık gibi bir eliyle balık tutup onu güneşe uzatmış, balık o anda kavrulmuş. Biz 1988 yılının üçüncü ayında Harezm’e folklor çalışması için yaptığımız gezide, Hiveli Nurmemet Şerav’dan İçenkal’a’nın ortaya çıkışı hakkındaki efsaneyi derlemiştik. O efsanede Hacı Mülk adlı bir yiğit tipiyle karşılaşıyoruz ki, görünüşü ve özellikleri bakımından Hocimadolık ve Hubbi’ye benzemektedir. Efsanede söylendiğine göre, Hacı Mülk bir ayağını deryanın bir kenarına, öteki ayağını da diğer kenarına koyduğunda deryaya eğilip balıkları rahatça tutar, sonra onları güneşe yapıştırıp pişirip yemiş. Bize göre, Özbek

Dağlı Altaylılar'ın eposu "Maaday Kara" da ise yer ile göğün birleştiği yerdeki yetmiş deryalı Toybadım gölünde iki büyük balığın yüzüşü, insanların yaşadığı yeri bu yırtıcı balıkların taşıdığı belirtilmektedir. Orta Asya'da yaşayan Türkî halkların mitolojisinde ise yerin efsanevi öküzün boynuzları üstünde durduğuna dair düşünceler vardır. Dana ya da öküzü zeminin dayanağı olarak tarif edilmiş ananesi, Dağıstan'da yaşayan diğer halklar arasında da geniş olarak yayılmıştır. B. B. Evsyukov, danayı yerin efsanevi dayanağı olarak yorumlayış ananesinin İslam mitolojisi doğrultusunda geliştiğini düşünmektedir.

folklorundaki "Güneşe kolu ulaşan" efsanevi insan tipinde, evrenin yaratılışı hakkındaki semavi mitlerde tasvir edilen yaratıcı kahraman hakkındaki halk düşüncesi şekillenmiştir. Eski mitlerde evreni yaratan kahraman -dimurg- tarafından oluşturulan gök ışıklarının gökyüzüne yerleştirilmesi anlatılmaktadır. Hocimadolık'ın güneşe kolunu uzatışı, aslında mitolojik kahramanın bu semavi nuru yaratıp gök kubbeye yerleştirmesinden ibaret semavi cereyandan vücut bulan efsanevi faaliyeti hakkındaki mitolojik inanç ifadesidir.

Gökyüzünün delinişi motifi, efsanede atın bağlandığı kazığın Hocimadolık tarafından gök kubbeye çakılışı olayı ile ilişkilendirilse de aslında semavi mitlerin en eski unsurlarından biri olarak kabul edilir. Eski insanlar göğün ortasında özel bir delik olduğunu, yağmur, kar, dolu, rüzgar ve soğuk hava gibi tabiat olaylarını Allah'ın bu delik yoluyla yere gönderdiğini düşünmektedirler. Özellikle Uzak Doğu'da yaşayan Selküpler'in inancına göre, gökyüzünün birinci katında bir delik mevcut olup bu delik yer ile gök, yani yukarı alem arasındaki bağlantıyı sağlamış. Gök ruhları işte bu delikten yere iner, kuşlar ve diğer canlılar çeşitli haşereleri yere atarlarmış.

Hocimadolık'ın göğü delişi hakkındaki semavi efsanenin olay örgüsünün temeli olan mit motifi, bu Demir Kazık ve Akbozat ile Gökbozat adlı yıldızların meydana gelişiyile ilgili halk düşüncesidir. Göğün yerden uzaklaşması da işte bu yıldızların meydana gelmesiyle doğrudan ilgili olarak izah edilmektedir. Gökyüzünün yerden ayrılışı, yani göğün bağrına kazık çakış, Hocimadolık'ın semavi faaliyetinden dolayı ortaya çıkan semavi olay şeklinde tasvir edilmektedir.

Yerin yaratılışı ile ilgili mitolojik tasavvurlar ve efsanelerde zeminin dayanağı hakkındaki çeşitli halk düşünceleri ifadesini bulmuştur. Yeri,

Allah tarafından kazık gibi çakılan dağlar tutmaktadır şeklindeki mitolojik inanç, evrenin kuruluşu hakkındaki eski inançlar arasına girmektedir. Bu kuruluşa göre,

semavi dağlar (veya onun hayat ağacı sıfatındaki mitolojik yorumu) 'ın tepesi göğe değmektedir. Zemine çakıldığı için alt kısmı da yer altı alemiyle bağlantılıdır. Demek ki eski efsanelerimiz ilk zamanlarda yer altı, yer ve yukarı alemi, yani göğü dağlar tutmaktadır şeklinde yorumlamaktadır. Hem de dağlar, başka alemlere götüren yol, tanrılarla temas vasıtası, dünyanın dayanağı şeklinde kutsallaştırılmıştır. Sonraları çiftçilik medeniyetinin ortaya çıkışıyla ilgili olarak, evrenin kuruluşunu kutsallaştırılan canlılar hakkındaki mitolojik düşünceler doğrultusunda tasvir ediş ananesi ortaya çıktı. Bu inançlar doğrultusunda doğan efsanelerde öküz, balık, kaplumbağa, kurbağa, balina gibi canlılar yerin dayanağı olarak yorumlanmıştır. Buryat, Moğol mitlerinde yeri kurbağanın taşınması tasvir edilirken; Güney Amerika ve Afrika'daki diğer Hindu kabileleri de zemini bahri muhitte yüzen yüce kaplumbağanın taşıdığını düşünmektedirler. Dağlı Altaylılar'ın eposu "Maaday Kara" da ise yer ile göğün birleştiği yerdeki yetmiş deryalı Toybadım gölünde iki büyük balığın yüzüşü, insanların yaşadığı yeri bu yırtıcı balıkların taşıdığı belirtilmektedir. Orta Asya'da yaşayan Türkî halkların mitolojisinde ise yerin efsanevi öküzün boynuzları üstünde durduğuna dair düşünceler vardır. Dana ya da öküzü zeminin dayanağı olarak tarif ediş ananesi, Dağıstan'da yaşayan diğer halklar arasında da geniş olarak yayılmıştır. B. B. Evsyukov, danayı yerin efsanevi dayanağı olarak yorumlayış ananesinin İslam mitolojisi doğrultusunda geliştiğini düşünmektedir.

Bize göre, yerin dayanağı sıfatında tasvir edilen öküz tipi, çiftçilik medeniyetinin ortaya çıkışı devrinde eski mitolojideki semavi dağlar hakkındaki efsanelerin etkisinde yaratılmıştır. Efsanelerde yerin öküzün boynuzu üstüne yerleştirildiği görüşü vardır. Kanaatimizce, boynuz semavi dayanak unsuru sıfatında köhne mitlerdeki üç alemi birbirine uygun hale getirip dünyanın dengesini koruyucu efsanevi dağ sembolüdür. Zira A. Arhangelskiy tarafından yaygınlaştırılan efsanede, yerin öküzün üstüne yerleştirilmesi, zemini delen boynuzların ise göğe değişti tasvir edilmiştir. Öküz boynuzunun bu şekilde mübalağalı tasviri, Allah tarafından zemini yerinde tutmak için kazık gibi çakılan dağların göğü kaldırması hakkındaki ibtidai tasavvurlarla ilgili görülür. Zira Türkî halkların semavi dağ hakkındaki mitolojik görüşleri, yeri yukarıda tutan öküz hakkındaki İslam esatirlerindeki boynuz tasvirini hatırlatır. Yakut şamanlarının söylediklerine göre, gökyüzüne yedi kat dağdan sonra varış mümkünmüş. Bu efsanevi dağın ucu Demir Kazık yıldızına değmektedir. Buryatlar da Demir Kazık yıldızının evreni tutan semavi dağın ucuna konulduğunu söylemektedirler. Demek ki evrenin dayanağı vazifesini yerine getiren efsanevi dağ hakkındaki mitolojik düşüncelerin gelişmesi sonucunda semavi efsanelerde öküz veya dana tipinin meydana gelmesi, dağ fonksiyonunun hayvan boynuzu sembolünde ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Halkımızın ahir zaman ile ilgili eskatolojik mitlerinde de insanın yaşadığı dünyanın felaketi işte bu öküz tipine bağlanarak yorumlanır. Taşkent vilayetinin

Akkorgan ilçesinde yaşayan Meşkure Maksudova'nın hikaye ettiğine göre, yeri taşıyan öküzün boynuzlarından biri kırıldığı gün kıyamet gerçekleşmiş. Tıpkı buna yakın tasavvurlar diğer Türkî halkların folklorunda da mevcuttur. Özellikle Kırgızların inancına göre, zeminin ağırlığından dolayı onu taşıyan öküzün bir boynuzu kırılmış. Öküz, yeri, sağlam kalan tek boynuzunda tutar, eğer o da kırılırsa ahir zaman olurmuş. Moğollar, evrenin ömrünü efsanevi öküzün ne kadar yaşayacağına bağlarlar. Naklettiklerine göre, Allah bu öküzün kaç yıl yaşayacağını önceden açıkça belirlemiştir. Öküz, tâ vakti saati gelinceye kadar yeri tutar, onun ölümü evrenin yok oluşuna sebep olurmuş.

Evrenin düzenlenişi hakkındaki Özbek halk semavi efsanelerine göre, yeri taşıyan öküz büyük yırtıcı bir balığın üstünde durmaktadır. Yırtıcı balık tipi de semavi mitolojinin en eski unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Maddi alemin ortaya çıkışı ve düzenlenişini izah eden eski Türk efsanelerinde yerin dayanağı görevini yerine getiren balık hakkındaki mitolojik görüşler zengin bir şekilde korunmaktadır. Özellikle Dağlı Altaylılar'ın inancına göre, bir zamanlar bütün alem sonsuz su olup onun içinde oğlu Ülgen'i omuzuna bindiren Ak Ana yüzermiş. Ülgen, annesinin önerisi ile kuruluğu yaratmış ve su üstündeki yeri sağlamlaştırmak için üç balığı yeterli görmüştür. İki kenara, biri ortaya konulmuş. Ortadaki balığın başı kuzey tarafına çevrilmiş ve yerin asıl dayanağı olarak kabul edilmiştir. Balıklar kuyruklarından organla göğe sağlam bir şekilde bağlanmış. Bu balıkların adı Kerbalık veya Kyarpalık olup onlar yeri taşıyıp evren denizinde yüzermiş.

Eski Türkler Kerbalık veya Kyarpalık'ı yer altı aleminde yaşayan efsanevi canlı sıfatında tasavvur ederler. Güya, zeminin sükuneti bu balıklara bağlıymış. Eğer Kerbalıklar su dibine inse veya başını yukarı uzatsa deprem olup denizler coşarmış. Bunun için Mangdi Şire adlı efsanevi kahraman balıkları kuyruklarına bağlanan organla kontrol altında tutarmış. Dağlı Altaylılar'ın bazı mitlerinde ise dünyanın dinçliği Mangdi Şire'nin dikkatli oluşuna bağlanır. Söylediklerine göre Mangdi Şire organı bir kararda tutunca Kerbalıklar deniz üstünde yüzerler. Eğer organı biraz bırakacak olursa balıklar suyun dibine inerler. Böylece yeryüzü çamura, balçığa dönüşür. Mangdi Şire Kerbalıkların yularını bıraktığı gün yeryüzü suya batar ve ahir zaman olur, diye düşünürler.

Balığı yerin dayanağı sıfatında yorumlayış ananesi Özbeklerin ecdatlarının folklorunda da mevcuttur. Çiftçiliğin doğuşu ile ilgili olarak, esatirlerde öküz tipinin yaygınlaşmasından dolayı evrenin doğuşu ve düzenlenişini açıklayan semavi mitler de gelişmiştir. Kerbalık hakkındaki eski Türk esatirleri unutulmuş, balığın yeri taşıması esas dayanak değil, belki semavi öküzü omuzunda tutan canlı sıfatında tasvir edilmeye başlanmıştır. Evrenin felaketi, yani ahir zaman hakkındaki halk düşüncelerinde de öküz tipi yer almaktadır.

Lakin evren felaketinin balıkla ilgili olan yorumları Özbek halk yaratıcılığında

tamamen unutulmuş da değildir. Etnograf G. P. Snesev'in Harezmliler'den derlediği bir efsaneye göre, bu güzel vahanın felaketine Aral denizinde yaşayan bir çift yırtıcı balık sebep olmuştur. Bu balıklar her zaman denizde yaşar, hiçbir zaman derya havzasına yaklaşmazlarmış. Ne zaman ki bu balıklar kırk gez (bir uzunluk ölçüsü birimi) alçalır, bir iz üzerinde yüzen balıklar arkaya doğru yüzünce yine su kırk gez derinleşip alçalır, tarlalara ulaşmazmış. Sonuçta insanlar kuraklıktan dolayı zorluk çekip vahayı terk edip giderlermiş.

Bu efsane evrenin sonu hakkındaki eski Türk mitlerinde yer alan Kerbalık tipinin bedii evrimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Çünkü Altaylılar'ın yukarıda gördüğümüz esatirlerindeki Kerbalık yeri taşıyan semavi dayanak değil, belki zemindeki su yüzeyini ayarlayan denizin sahibi görevini yerine getirmektedir. Riskli hareketleri derya, deniz yüzeyinin kaldırılışı, yerin batağa dönüşmesi hatta semavi deniz içine çökmesine sebep olmuştur. Harezmi efsanesinde de derya yüzeyinin değişmesinin balıkların hareketine bağlı oluşu hakkındaki halk düşüncesi bedii ifadesini bulmuştur.

Bunun üstüne semavi denizde yüzen efsanevi balık hakkındaki mitolojik tasavvurlar eski Harezmliler'in ataları-"Avesta" esatirlerinin yaratıcılarına da malum olmuştur. (Biz, Avesta'nın Orta Asya, özellikle Harezmi vahasında yaratıldığını kabul eden araştırmacıların fikirlerine katılıyoruz.) Avesta'da bu harikulade balık Kere diye adlandırılır. O Varukaşa'nın kollarında yüzer ve ortada yetişen hayat ağacını korurdu. Kara ve Kerbalık adlandırmalarının birbirine benzerliği doğu halklarının efsanevi balık hakkındaki mitolojik tasavvurların ortaklığının kanıtıdır.

Orada eski Türk-İran mitolojisinde Kerbalık//Kere tipinin tarihi esasları ve etimolojisi meselelerine de imkân doğrultusunda değinelim. Evrenin yaratılışı ve semavi kuruluşu hakkındaki

Evrenin düzenlenişi hakkındaki Özbek halk semavi efsanelerine göre, yeri taşıyan öküz büyük yırtıcı bir balığın üstünde durmaktadır. Yırtıcı balık tipi de semavi mitolojinin en eski unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Maddi alemin ortaya çıkışı ve düzenlenişini izah eden eski Türk efsanelerinde yerin dayanağı görevini yerine getiren balık hakkındaki mitolojik görüşler zengin bir şekilde korunmaktadır. Özellikle Dağlı Altaylılar'ın inancına göre, bir zamanlar bütün alem sonsuz su olup onun içinde oğlu Ülgen'i omuzuna bindiren Ak Ana yüzermiş.

Balığı yerin dayanağı sıfatında yorumlayış ananesi Özbeklerin ecdatlarının folklorunda da mevcuttur. Çiftçiliğin doğuşu ile ilgili olarak, esatirlerde ökü z tipinin yaygınlaşmasından dolayı evrenin doğuşu ve düzenlenişini açıklayan semavi mitler de gelişmiştir. Kerbalık hakkındaki eski Türk esatirleri unutulmuş, balığın yeri taşıması esas dayanak değil, belki semavi ökü zü omuzunda tutan canlı sıfatında tasvir edilmeye başlanmıştır. Evrenin felaketi, yani ahir zaman hakkındaki halk düşüncelerinde de ökü z tipi yer almaktadır.

semavi mitlerin yorumuna göre balık, zeminin taşıyıcı efsanevi dayanaklarından biridir. Malum ki, mitlerde maddi alemin kuruluşu yatay ve dikey yönelişlere göre tasvir edilir. Balık devamlı dikey semavi kuruluşların mitolojik unsurlarından biri sıfatında iştirak eder. Yani zeminin altında yerleştirilen canlı-zoomorf görünüşte vücut bulan efsanevi dayanaktır. Demek ki, balık yer altı alemi ile alakalı mitolojik semboldür. “Ker” veya “Kere” adlandırması da yer altı alemiyle ilgili mitolojik canlı anlamına gelir.

S. N. Kramer’in verdiği bilgilere göre, eski Sümerler’in dilinde “kur” sözü önceleri “dağ” anlamında kullanılmış, sonraları “başka alem”, “yad el”, “yer altında yerleşen ölü ler mülkü” anlamlarına gelmiştir. “Sümer kozmolojisi” yorumuna göre zeminin dibi ve semavi deniz arasında yerleşen boşluk “kur” diye adlandırılır. Türk-Moğol dillerinde “huur” (ö lü , kabir) ve “huur tama” (tuzak, yer altı alemi, yerin altı) sözlerinin Sümer dilindeki “kur” (yer altı alemi, ölü ler mülkü) kelimesi ile etimolojik yönden yakınlığını itiraf eder halde dilimizdeki “gor” (ölü lerin defnedildiği çukurluk) sözünün de bu kö ke bağlı olduğu sonucunu çıkarıyoruz. Özbek dilindeki “gor” sözü de doğuşuna göre “huur”, “kur” köküyle ilgilidir. Çünkü Özbek halk masalları kahramanları gor vasıtasıyla diğer aleme geçerler. Halkımız yer altı alemine gör, kuyu, yarık-delik veya gor vasıtasıyla geçişin mümkün olduğunu düşünmektedir. şu sebeple “şemşirbaz” masalının kahramanı, mezarı üç kere döndükten sonra, bir mezar içinde ışık (çırak) yandığını görür. Kahraman, ışığın

göründüğu mezara girip yedi mezardan sonra büyük bir mezar içinde bir eksik kırk hırsızın oturduğunu görür. Bu çiltanlar (efsanevi kırk ruh) hakkındaki halk düşünceleri temelinde ortaya çıkan motif olup mezarı üç kere dönüş vasıtasıyla diğer dünya, yani yer altı ölü ler mülkü ne geçiş hakkındaki eski mitolojik tasavvurlar kendi ifadesini bulur.

Ecdatlarımız, insan ö lünce onun ruhunun ölü ler mülkü ne geçmek zorunda olduğunu düşünür. Bu sebeple mezar kazıp yer altındaki diğer aleme yol açarak güya merhumun oraya geçişine yardım ederler. Aslında ölü ler mülkü –yer altı alemi- adı sıfatında kullanılan kur//gör sözleri sonradan merhumun defnedildiği

çukur yer anlamını ifade etmiştir. Sümer dilindeki “kur” sözü önce “dağ” anlamında kullanılmış, bu kelime alemin efsanevi dayanağı sıfatında tasavvur edilen semavi dağ hakkındaki mitolojik görüşleri de bünyesinde barındırmıştır. Rusça “gora” (dağ) ve Özbek dilindeki “kır” (büyük tepelik) “kale” sözleri de eski zamanlardan gelmektedir. Yukarıda gördüğümüz efsanelerden biri de Kaf Dağı’nı, deniz ortasında hareketli olan zeminin etrafını çeviren semavi dağ olarak kaydetmektedir. “Kur” (daire, devre), “korgan” (halka şeklinde kurulan yapı) sözlerinin etimolojik temeli de işte bu semavi dağın efsanevi sıfatları hakkındaki halk düşüncelerine dayanmaktadır.

Sümerler yer altındaki suyu koruyan korkunç ejderhaya da “kur” adını verirler. Demek ki, öncesinde “yer altı alemi” anlamında kullanılan “kur” sözü, sonradan zeminin dibindeki semavi denizde yaşayan efsanevi canlı adına dönüşmüştür. Eski mitolojide balık, yılan, kurbağa, kaplumbağa gibi hayvanlar hayat ağacının alt kısmı veya yer altı aleminin işaretleri şeklinde yorumlanır. Eski Türkler’in mitolojisindeki “Kerbalık”, Zerdüştlük esatirlerinde bahsedilen “Kere” adlı balık tipinin mitolojik temeli bu köhne itikatlara bağlıdır. Kerbalık tipinin şekilleniş yollarını, evrim aşamalarını şu şekilde açıklamak mümkün: “kur” (alemi tutan semavi dağ) “kur” (göge degen, kendisi yer üstünde olup aslı yer altında olan dağ) “kur” (semavi deniz ile zemin arasındaki boşluk) “kur” (yer altı aleminde yaşayan efsanevi canlı, yer altı aleminin hükümdarı) “kur”/“ker” (zemini taşıyan, yer altı denizinde yüzen efsanevi balık) “kera” (efsanevi deniz ortasında yetişen hayat ağacını koruyan balık)

Evrenin kuruluşu hakkındaki Özbek halk semavi efsaneleri ve mitolojik görüşlerinde kaplumbağa tipi önemli yer tutar. Halkımızın eski efsanelerine göre yeryüzü, sonsuz deniz ortasında yüzen büyük kaplumbağanın üstüne yerleştirilmiştir. Nurata’lı halk ozanı Rahmetullah Yusufoğlu’nun derlediği efsane, rivayet ve

Ecdatlarımız, insan ölünce onun ruhunun ölüler mülküne geçmek zorunda olduğunu düşünür. Bu sebeple mezar kazıp yer altındaki diğer aleme yol açarak güya merhumun oraya geçişine yardım ederler. Aslında ölüler mülkü –yer altı alemi- adı sıfatında kullanılan kur//gör sözleri sonradan merhumun defnedildiği çukur yer anlamını ifade etmiştir. Sümer dilindeki “kur” sözü önce “dağ” anlamında kullanılmış, bu kelime alemin efsanevi dayanağı sıfatında tasavvur edilen semavi dağ hakkındaki mitolojik görüşleri de bünyesinde barındırmıştır.

Halkımız arasında yeri kaplumbağanın taşıdığı şeklindeki inanç Türk, Buryat, Moğol folklorundaki birçok semavi konunun şekillenişinde önemli rol oynayan Buda dini efsaneleri ve mitolojisi etkisinde ortaya çıkmıştır. Eski Türkistan'da çoğunlukla Çinli yazarların hatıralarında "Yueçce" denen beş büyük Türk boyuna mensup ecdatlarımızın bedii tefekkür ve mitolojisinin şekillenmesinde Budacılık akidelerinin etkisi olmuştur.

itikatlar mecmuasında 1971 yılının üçüncü ayında aşağıdakileri kaydetmiştir. "Kaplumbağa hakkında bir hurafi efsane var: Yağmur az olduğunda veya yağmadığında, bir kaplumbağayı tutup ayaklarından ağaca bağlayıp asarlar. Bu efsane, "yeri kaplumbağanın taşıdığına inanıldığı zamanlardan kalmışa benziyor. Bir sebeple Huda yeryüzüne yağmur göndermediğinde, ağaca asılan kaplumbağanın altının üstüne çevrildiğini görünce bunun yeri taşıyan kaplumbağa olduğunu düşünürler. "Ben yeryüzüne yağmur yağdırmam derdim. Ama bu görünen yerin altı imiş. Tamam o zaman, bu tarafa yağmur yağdırayım." diyerek yağmur gönderirmiş.

Yeri taşıyan efsanevi kaplumbağa hakkındaki mitolojik tasavvurlar Buryat, Moğol, Tuva, Çin, Hint halkları, ayrıca Kuzey Amerika'da yaşayan Hindu kabilelerinin folklorunda da mevcuttur. Evrenin yaratılışı hakkındaki Moğol esatirlerinden birinde anlatıldığına göre, Akkuş ve Karga yeri bulmaya karar verirler. Akkuş deniz üstünde uçuyordu, karga su altına dalıyordu. Sonra suda yüzen kaplumbağayı görürler. Onun pençelerinde toprak vardır. Mergen adlı yiğide haber verirler. O da okunu yayını alıp kaplumbağanın yanına gelir ve onu vurarak öldürür. Ölen kaplumbağanın pençeleri arasındaki topraktan yeryüzü meydana gelir. Kaplumbağanın dört pençesi olduğu için dünyanın da dört tarafı var, o yeri taşımaktadır, derler.

Halkımız arasında yeri kaplumbağanın taşıdığı şeklindeki inanç Türk, Buryat, Moğol

folklorundaki birçok semavi konunun şekillenişinde önemli rol oynayan Buda dini efsaneleri ve mitolojisi etkisinde ortaya çıkmıştır. Eski Türkistan'da çoğunlukla Çinli yazarların hatıralarında "Yueçce" denen beş büyük Türk boyuna mensup ecdatlarımızın bedii tefekkür ve mitolojisinin şekillenmesinde Budacılık akidelerinin etkisi olmuştur. Halk anlatıcıları, zeminin kaplumbağa pençesindeki topraktan yaratılışı hakkındaki efsane metinlerini iyi bilir ve halk içinde anlatıp gezerlerdi. Daha sonra, evrenin yaratılışı hakkındaki İslam efsanelerinin geniş biçimde yaygınlaşması kaplumbağayla ilgili semavi tasavvurların çoğunun unutulmasına sebep olmuştur.